

ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ-ԲՈԼՇԵՎԻԿՆԵՐ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ
ԴՐԴԱՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ ԲԱՔՎՈՒՄ

Մ. Հովհաննիսյան
Երևանի պետական լսարան



Խորհրդային իշխանության գոյության ընթացքում Բաքվում 1917-1918թթ. տեղի ունեցած քաղաքական զարգացումներն անաչառ ուսումնասիրության չենթարկվեցին, որի արդյունքում քաղաքի և, ընդհանրապես, շրջանի պաշտպանության շուրջ թույլ տված սխալներն ամբողջությամբ բարդվեցին տեղի «հակաբոլշևիկյան» քաղաքական ուժերի, այդ թվում՝ Դաշնակցության վրա: Ամեն կերպ քողարկվել կամ էլ խեղաթյուրվել է այդ տարիներին Բաքվում Դաշնակցության և բոլշևիկների միջև տեղ գտած համագործակցության պատմությունը: Ներկայումս, երբ հնարավոր է դարձել «բացել շատ փակագծեր», կարիք կա վերանայելու նաև այս խնդիրը:

1917թ. հոկտեմբերյան հեղաշրջումից հետո Անդրկովկասում ձևավորվել էին երկու հիմնական հակադիր ճամբարներ: Դրանցից մեկը հակաբոլշևիկյան ճամբարն էր՝ Թիֆլիս կենտրոնով, իսկ մյուսը՝ բոլշևիկյան ճամբարը՝ Բաքու կենտրոնով: Հակաբոլշևիկյան տրամադրությունները հիմնականում գերիշխող էին վրաց և «ադրբեջանցի» բնակչության մեծամասնության վստահությունը վայելող մենշևիկյան և մուսավաթական ուժերի շրջանում: Հայկական կողմի ներկայացուցիչ Դաշնակցությունն էլ «մակընթացության» մեջ էր հայտնվել այս երկու ճամբարների միջև: Կանգնելով բարդ ընտրության առաջ՝ նա փորձում էր միաժամանակ օգտվել բոլոր հնարավոր տարբերակներից. «... Թիֆլիսի Ազգային Խորհուրդը, - գրում է Ա. Գյուլխանդանյանը, - տաճիկների ճնշման տակ, յանուն հայ ժողովրդի փրկութեան, ստիպուած եղաւ, հակառակ իր սկզբունքներին, շեղումներ կատարել Դաշնակիցների վերաբերմամբ եւ Բաքումում հաշտութիւն կնքեց տաճիկների հետ: Մինչդեռ Բազուի Ազգային Խորհուրդը, գտնուելով տաճիկների ազդեցութիւնից միանգամայն հեռու, որոշեց շարունակել Ազգային Խորհրդի նախկին քաղաքականութիւնը եւ, չկարողանալով համակերպուել Բաքումի դաշնագրին, ու ինքն իրեն համարելով հայ ժողովրդի իսկական կամքը, սկսեց զբաղուել ընդհանուր հայութեան վերաբերեալ խնդիրներով: Այդ նպատակով նա պատգամաւորութիւններ ուղարկեց Պարսկաստան՝ անգլիացիների մօտ եւ Մոսկուա՝ բոլշևիկների եւ գերմանների մօտ...»: ¹ Նման բազմաքայլ կոմբինացիայի սկիզբը Խորհրդային Ռուսաստանի հետ բարիդրացիական հարաբերությունների հաստատումն ու նրա օժանդակությունը ստանալն էր: Դրան հասնելու համար Դաշնակցությունը առաջին հերթին պետք է լեզու գտներ Անդրկովկասի բոլշևիկյան ուժերի հետ:

1917թ. նոյեմբերի 15-ին բոլշևիկները կարողացան Բաքվում իշխանությունը վերցնել իրենց ձեռքը: ² Սակայն ավելի դժվար եղավ այդ իշխանությունը պահելը, ինչի համար էլ Բաքվում բոլշևիկները գնացին դաշնակցականների հետ համագործակցության: Նման քայլն ուներ իր դրդապատճառները: Դրանցից ամենախոստունը Անդրկովկասում և, մասնավորապես, Բաքվում տեղի ունեցած ընտրությունների արդյունքներն էին: Անդրկովկասում բոլշևիկների ցածր վարկանիշի մասին առաջին հերթին փաստում էին Սահմանադիր ժողովի անդրկովկասյան ընտրությունները: Առաջադրված 36 բոլշևիկ թեկնածուներից ընտրվում է միայն մեկը՝ Ստ. Շահումյանը, իսկ Կովկասի զինվորական ընտրական շրջանից էլ՝ բոլշևիկ Ա. Բադալը: Նույն

¹ Ա. Գյուլխանդանյան, Բազուի հերոսամարտը, «Հայրենիք» ամսագիր, ԺԹ. տարի, թիւ 9/225/, Պոսթրն, յուլիս, 1941, էջ 101-102:

² Տե՛ս Ս. Արզումանյան, Ստեփան Շահումյան, Երևան, 1978, էջ 432-433, նաև Ս. Մելիքյան, Սոցիալիստ-հեղափոխականները Հայաստանում և Անդրկովկասի հայաշատ քաղաքներում 1900-1920թթ., Երևան, 1997, էջ 96: Գ. Пупня, Германский империализм в Закавказье в 1910-1918гг., Москва, 1978, с. 88:

ընտրություններում ավելի մեծ թվով պատգամավորական տեղեր են ստանում հակաբոլշևիկյան ճամբարի ներկայացուցիչներ համարվող մի շարք կուսակցություններ: Դրանցից առաջին տեղում էին մենշևիկները՝ 15 պատգամավոր, ապա իրար էին հաջորդում դաշնակցականները՝ 10 պատգամավոր, էսեռները՝ 8 պատգամավոր, մուսավաթականները՝ 7 պատգամավոր:³ Նույն պատկերն արտացոլված էր Անդրկովկասի քաղաքական կյանքում: Բոլշևիկները չկարողացան իշխանության համար պայքարում լիարժեք հաղթանակի հասնել Անդրկովկասում: Դրա հիմնական պատճառը ոչ այնքան մի շարք բոլշևիկների անվճռականությունն էր, ինչպես խորհրդահայ պատմագրության մեջ էր ընդունված համարել⁴, այլ բոլշևիկների՝ Անդրկովկասում ունեցած չափազանց ցածր վարկանիշը, որի մասին էլ փաստում էին վերը նշված ընտրության արդյունքները: Համանման վիճակ էր նաև Բաքվում կայացած ընտրություններում: Սահմանադիր ժողովի 1917թ. նոյեմբերի 26-ին (դեկտեմբերի 9-ին) Բաքվի շրջանում անցկացված ընտրություններում քաղաքաբնակների ձայները բաշխվել էին հետևյալ հերթականությամբ. Դաշնակցություն՝ 12.157, Մուսավաթ՝ 9669, բոլշևիկներ՝ 9109, էսեռներ՝ 8328, կադետներ՝ 7346, մենշևիկներ՝ 3899, ևս երեք քաղաքական ուժեր ստացել էին շատ չնչին ձայներ: Բաքվի արիեստավորական շրջաններից ստացված ձայներն էլ բաշխվել էին այլ հերթականությամբ. Մուսավաթ՝ 12.066, էսեռներ՝ 8900, Դաշնակցություն՝ 7602, բոլշևիկներ՝ 5393, մենշևիկներ՝ 1483, կադետներ՝ 1088: Այլ պատկեր էր ստացվում զինվորականության տված ձայներից. բոլշևիկներ՝ 7699, էսեռներ՝ 1541, կադետներ՝ 620, դաշնակցականներ՝ 555, մենշևիկներ՝ 277, մուսավաթականներ՝ 21: Այսպիսով, կուսակցություններից յուրաքանչյուրի ստացած ընդհանուր ձայների քանակը հետևյալն էր. բոլշևիկներ՝ 22.201, մուսավաթականներ՝ 21.756, դաշնակցականներ՝ 20.314, էսեռներ՝ 18.769, կադետներ՝ 9054, մենշևիկներ՝ 5659:⁵ Ցարիզմի տապալումից հետո բոլշևիկները Բաքվում դանդաղ քայլերով էին բարձրանում իշխանության սանդուղքով: Առաջին քայլը 1917թ. սեպտեմբերին նշանակված Բաքվի քաղաքային խորհրդի ընտրություններն էին, որոնց արդյունքում կուսակցությունները դասավորվում են հետևյալ հերթականությամբ. էսեռներ՝ 19 պատգամավոր, մենշևիկներ՝ 17, դաշնակցականներ՝ 16, մուսավաթականներ՝ 16, Ռուսաստանի մուսուլմանների կուսակցություն՝ 12, բոլշևիկներ՝ 9, կադետներ՝ 8 և այլն:⁶ Իրադարձությունների ականատես կադետ Բ. Բայկովը գրում է, որ բոլշևիկները միայն ընտրությունների վերջում Բաքվում հայտնված զինվորականների կողմից ստացած քվեների միջոցով են կարողանում ապահովել այդ 9 պատգամավորական տեղերը, և ավելացնում. «Չլինեք դա, հավանաբար բոլշևիկներն ընդհանրապես ներկայացված չէին էլ լինի Բաքվի քաղաքային խորհրդում»:⁷ Ղեկտեմբերյան հեղաշրջման հաղթանակի ալիքների վրա Բաքվի բոլշևիկները 1917թ. դեկտեմբերին նախաձեռնում են նոր ընտրություններ, որոնցում նրանց հաղթանակը այդքան էլ լիարժեք չէր. բոլշևիկներ՝ 51 պատգամավոր, դաշնակցականներ՝ 41, ձախ էսեռներ՝ 38, աջ էսեռներ՝ 28, մուսավաթականներ՝ 21, մենշևիկներ՝ 11:⁸ Նման արդյունքների դեպքում բոլշևիկները կարող էին հայտնվել Բաքվի խորհրդում ոչ թե հաղթանակած մեծամասնության, այլ մեկուսացված փոքրամասնության դերում: Դրա համար բավական էր, որ դաշնակցականները, աջ էսեռները,



³ Տե՛ս Գ. Акоюн, Степан Шаумян. Жизнь и деятельность /1878-1918/, Москва, 1973, с. 145:

⁴ Տե՛ս Լ. Խուրշուդյան, Ստեփան Շահումյան. Պետական և պարտիական գործունեությունը 1917-1918 թթ., Երևան, 1959, էջ 139-143:

⁵ Տե՛ս С. Бельский и А. Манвелов. Революция 1917г. в Азербайджане /хроника событий/, Баку, 1927, с. 214:

⁶ Տե՛ս «Архив русской революции» изданный. И. Гессеном, т. 9-10, Москва, 1991, с. 111:

⁷ Նույն տեղը, с. 110:

⁸ Տե՛ս Ա.Ր. Մելիքյան, նշվ. աշխ., էջ 117, նաև Я. Рамгаузер, Революция и гражданская война в Баку 1917-1918гг., ч. 1, Баку, 1927, с. 104; Մ. Արզումանյանը և Ս. Մելիք-Յուլյանը այլ թվային տվյալներ են բերում, որոնց արդյունքում, սակայն, կուսակցությունների զբաղեցրած տեղերի հերթականությունը չի փոփոխվում – Մ. Արզումանյան, Ստեփան Շահումյան, Երևան, 1978, էջ 435; Ս. Մելիք-Եօլչեան, Բազուի հերոսամարտը, «Հայրենիք» ամսագիր, Գ. տարի, թիվ 7/31/, մայիս, 1925, էջ 108:

մուսավաթականները և մենչևիկները համատեղ հանդես գային: Խորհրդահայ պատմագրության մեջ, անկախ բոլոր հերյուրանքներից, չէին կարող անտեսել այս տենդենցը. «Պետք է նկատի ունենալ, -գրում է Մ. Արզումանյանը, - որ այդ կուսակցությունները (դաշնակցական, մուսավաթական, աջ էսեռական, կադետական, մենչևիկյան - Մ. Հ.) որոշակի ազդեցություն ունեին մասսաների մեջ: ... Ճիշտ է, բոլշևիկներն, ըստ արժանվույն, գնում էին առջևից, բայց մնացածների բոլոր գերակշռություն էր տալիս նրանց»:⁹ Դեռ քարոզ էին այս կուսակցությունների՝ միասին գործելու հիշողությունները, երբ վերջիններս համախմբվել էին հակաբոլշևիկյան Հանրային ապահովության կոմիտեում, ինչպես նաև, երբ 1917թ. մայիսի 11-ի Բաքվի նորընտիր խորհրդի նախագահի ընտրության ժամանակ նշված քաղաքական ուժերն այդ պաշտոնում ընտրում են էսեռ Սաբո Սահակյանին՝ խափանելով Շահումյանի ընտրվելուն ուղղված բոլշևիկների ջանքերը: Այդպիսի սցենարի կրկնվելու հնարավորությունը լուրջ դրդապատճառ էր, որպեսզի բոլշևիկները համագործակցության գնային նշված քաղաքական ուժերից որևէ մեկի հետ: Հարց էր ծագում, թե ո՞ր ուժի: Սկզբնական շրջանում բոլշևիկները չէին կորցրել Բաքվի քաղաքներին իրենց կողմը գրավելու հույսերը՝ նպաստելով միայն քաղաք բոլշևիկներից կազմված Հումմեթ կուսակցության ստեղծմանը:¹⁰ Այս «մուսուլման բոլշևիկների» կուսակցությունը՝ Ն. Նարիմանովի գլխավորությամբ, մեկ անգամ չէ, որ ապացուցում է իր գոյության անարդյունավետությունը: Բաքվի բոլշևիկները, չնայած չեն կասեցնում Հումմեթի գործունեությունը՝ հավանաբար պահելով նրան որպես «պահեստային ուժ», այնուամենայնիվ, ընտրություններում նրա ցույց տված արդյունքները ուղղակի ստիպում են բոլշևիկյան վերնախավին հայացքը թեքել դեպի Դաշնակցությունը: Դրդապատճառներից մեկն էլ այն էր, որ այս կուսակցությունների միջև արդեն նկատելի էին համագործակցության նշաններ՝ ի դեմս «Թուրքահայաստանի մասին» դեկրետի և քիֆլիսյան համաձայնագրի*։ Հենց այս համաձայնագրով էլ նախատեսվում էր լուրջ համագործակցություն Դաշնակցության ու բոլշևիկների միջև Անդրկովկասի տարածքում, այդ թվում նաև՝ Բաքվում: Բոլշևիկների ու դաշնակցականների միջև համագործակցության օգտին էր խոսում նաև առկա ռազմաքաղաքական իրադրությունը, որը հայությանը ուղղակի ֆիզիկական ոչնչացման առաջ էր կանգնեցրել: Նշված կուսակցություններից միայն Դաշնակցությունն էր, որ մինչև վերջ փորձելու էր խոչընդոտել թուրքական զորքերի կողմից Բաքուն գրավելու ծրագրի իրականացմանը, իսկ Մուսավաթը հակառակ դիրք էր զբաղեցնելու: Դրա պատճառն այն էր, որ բոլշևիկների ծրագրերում չէր նախատեսվում Բաքվի կորուստը, ուստի տրամաբանական էր, որ նրանք պետք է ձգտեին այս հարցում համագործակցել իրենց հետ համախոհ ուժի՝ Դաշնակցության հետ: Դաշնակցականները ևս ձգտելու էին այդ համագործակցությանը՝ ելնելով ազգապահպանման խնդրի պահանջից: Նման կարծիք ունեին նույնիսկ ռուս հակաբոլշևիկները: Գեներալ Դենիկինը, հիշելով հայ ժողովրդի ծանր վիճակը Հայաստանի հանրապետության հռչակումից առաջ և հետո, նշում է, որ Դաշնակցությանը ուղղակի անհրաժեշտ էր կապը Ռուսաստանի հետ, և ընդգծում. «Ցանկացած Ռուսաստանի, անկախ նրա քաղաքական կարգից, թեկուզ և խորհրդային, միայն թե նա տիրապետեր ուժի և հայ ժողովրդին փրկելու հնարավորություն ունենար»:¹¹ Իսկ կադետ Բ. Բայկովն իր հերթին գրում է, որ Բաքվում որքան վառ էր արտահայտվում քաղաքների անջատողականությունը, այնքան ավելանում էր հայերի՝ ռուսամետ լինելու ցանկությունը. «Հայերի մեջ, -հիշում է Բայկովը, - ընդգծված կերպով խոսում էր ինքնապահպանման բնագրը: ... Հայերի հենց այդ

⁹ Մ. Արզումանյան, Ստեփան..., էջ 435:

¹⁰ Տե՛ս «Архив русской...», с. 108:

* 1917թ. դեկտեմբերի 4-ից մինչև հունվարի վերջը Թիֆլիսում Դաշնակցության ներկայացուցիչների և բոլշևիկների միջև ընթացած բանակցությունների արդյունքում կնքված համաձայնագրով նախատեսվում էր, որ Անդրկովկասի խորհրդայնացման գործում բոլշևիկները, ստանալով դաշնակցների օժանդակությունը, ապահովելու էին հայերի ֆիզիկական անվտանգությունը, ընդունելու էին որպես ինքնավար մարզ Արևելյան Հայաստանը Խորհրդային Ռուսաստանի կազմում և տալու էին Արևմտահայաստանին անկախություն:

¹¹ А. Деникин, Очерки русской смуты, Москва, 1991, с. 140:

հոգեբանական վիճակով էլ նաև բացատրվում էր նրանց՝ նույնիսկ բուլշևիկների հետ գնալու հակավածությունը: Հայերն անկեղծ ասում էին. «Մենք ռուսների հետ ենք, եթե նույնիսկ նրանք բուլշևիկներ են»:¹² Քաղաքի բնակչության վիճակագրական տվյալներն ուղղակի «պարտադրում» էին բուլշևիկներին հաշվի նստել Դաշնակցության հետ: 1912թ. հունվարի 1-ի տվյալներով Բաքվի նահանգում հաշվառվել էր 846.553 մահմեդական (շիա և սուննի թաթարներ, վրացիներ, քրդեր, կովկասյան լեռնականներ), 167.814 ռուս, 115.621 հայ: Իսկ Բաքու քաղաքում նույն ժամանակ բնակվում էր 174.469 մահմեդական, 103.527 ռուս, 73.341 հայ:¹³ Տվյալները մեկ տարի անց համաչափ փոփոխություն էին կրել: 1913թ. Բաքվի նահանգում բնակվում էր 72.6456 մահմեդական կրոնի ներկայացուցիչ (շիա և սուննի թաթարներ, վրացիներ, քրդեր, կովկասյան լեռնականներ), 178.420 ռուսներ, 116.918 հայեր: Նրանցից 175.185 մահմեդական, 103.902 ռուս, 74.066 հայ բնակվում էին Բաքվում: 1913թ. պաշտոնական վիճակագրական տվյալների համաձայն՝ Բաքվի նահանգում բնակվում էր 726.456 մահմեդական կրոնի ներկայացուցիչ (շիա և սուննի թաթարներ, վրացիներ, քրդեր, կովկասյան լեռնականներ), 178.420 ռուսներ, 116.918 հայեր: Նրանցից 175.185 մահմեդական, 103.902 ռուս, 74.066 հայ բնակվում էին Բաքվում:¹⁴ Այսպիսի տվյալների համադրումը ենթադրել է տալիս, որ մինչև 1918թ. սկիզբը Բաքվի բնակչության թվաքանակի հարցում, զոնե մուսուլմանների ու հայերի դեպքում, դժվար թե լուրջ տեղաշարժեր լինեին: Ակնհայտ էր, որ մուսուլմանների մեծ մասը չէր ընդդիմանա եղբայրական Թուրքիային, իսկ հայերը կորցնելու շատ բան ունեին: Չի բացառվում, որ տեղի բուլշևիկների պարագլուխների մեջ մեծամասնություն կազմող, ազգությամբ հայ գործիչների ազգային պատկանելիությունն էլ որոշակի դեր խաղացած լիներ այդ համագործակցության կայացման գործում: Դրա հետ մեկտեղ՝ չի կարելի նաև բացառել անձնական կապերի գործոնը՝ մասնավորապես Ռոստոմի և Ստ. Շահումյանի դեպքում¹⁵:

Խոսքը տանք դաշնակցական ու խորհրդահայ պատմագրության ներկայացուցիչներին: Ռուբեն Դարբինյանը, խոսելով Բաքվում բուլշևիկների հետ Դաշնակցության համագործակցության մասին, նշում է. «Ու թէև մենք՝ Դաշնակցականներս, մեր գաղափարներով եւ քաղաքական ձգտումներով հակառակ էինք Խորհրդային իշխանութեան, բայց գտնելով թրքական մահացու վտանգին ներքեւ՝ հարկադրուած էինք պայքար չնդել բուլշևիկներուն դէմ, մանաւանդ որ Բագուի կամ կովկասեան Ատրպէյճանի մէջ հայութիւնը չէր կրնար հետապնդել ազգային ուրոյն քաղաքական յատուկ նպատակներ: Մենք հոն ունէինք միայն *ինքնապաշտպանութեան* խնդիրներ եւ այդ պատճառով ալ կ'աշխատէինք *չէգորութիւն* պահել բուլշևիկներու եւ թրքական Մուսաւաթի հանդէպ, որոնք արդէն խուլ պայքարի մէջ էին իրարու հետ:

Սակայն, շուտով պարզուեցաւ, որ մենք չափոյ կարողանանք պահել մեր նախասիրած չէգորութիւնը: Նախ որ՝ բուլշևիկները շատ տկար էին Բագուի մէջ եւ անխուսափելի պիտի ըլլար անոնց պարտութիւնը թրքական Մուսաւաթէն, որ լաւ զինուած՝ զօրացած էր տաճիկ զինուորական գերիներու շնորհիւ: Երկրորդ՝ բուլշևիկներու պարտութենէն յետոյ, կասկած չկար, որ Մուսաւաթը պիտի հաշիւ մաքրէր հայերու հետ: Եւ, վերջապէս, հայ զանգուածները չէին

¹² «Архив русской...», с. 116:

¹³ Տե՛ս «Кавказский календарь на 1913 г.», под ред. А. Эльзенгера и Н. Стельмашука, Тифлис, 1912, с. 128 -131; Ա. Գյուլխանդանյանի հաղորդած տվյալների համաձայն Բաքու քաղաքում մահմեդականների թիվը հասնում էր 176.187-ի, ռուսներինը՝ 103.527-ի, հայերինը՝ 73.351-ի - Ա. Գյուլխանդանյան, Բագուի..., «Հայրենիք» ամսագիր, ԺՅ. տարի, թիւ 9/225/, Պոսթըն, յուլիս, 1941, էջ 93:

¹⁴ Տե՛ս «Кавказский календарь на 1914 г.», под ред. А. Эльзенгера и Н. Стельмашука, Тифлис, 1913, с. 110 -113; 1913թ. Բաքվի վիճակագրական տվյալներ է հաղորդում նաև Բ.Իշխանյանը, ըստ որի մահմեդականների թիվը հասնում էր 101.803-ի, ռուսներինը՝ 67.730-ի, հայերինը՝ 57.040-ի - Բ.Իշխանյան, Վիճակագրական ուսումնասիրութիւն անդրկովկասեան ժողովուրդների, Բաքու, 1919, էջ 183:

¹⁵ Տե՛ս Ա. Ալչուջեան, Ռոստոմը Բագում, «Հայրենիք» ամսագիր, ԼԴ. տարի, թիւ 11/369/, Պոսթըն, յուլիս, 1956, էջ 59; նաև «Ռոստոմ.մահուան վաթսուամենակին առթիւ», Պէրոս, 1979, էջ 354:

կարող բոլորովին անտարբեր մնալ այն կռուի հանդեպ, զոր սկսած էին բոլշեիկները Մուսաուաթի դեմ, մանաւանդ որ անոնք (բոլշեիկները) ոչինչ կը խնայէին՝ իրենց կողմը քաշելու համար հայերը»:¹⁶ Այս մեկնաբանությունները գալիս են լրացնելու մեր նշած դրդապատճառները: Հետաքրքիր է, որ խորհրդահայ պատմագրության մեջ էլ եղան այդ համագործակցության վերաբերյալ սրափ գնահատականներ: Գ. Հակոբյանի մոտ կարդում ենք. «Ուժերի հարաբերակցությունը (Բաքվում – Մ. Հ.) այնպիսին էր, որ բոլշեիկները չէին կարող միայնակ իշխանություն ձևավորել ու տանել իրենց ուղեգիծը»: Այնուհետև, անդրադառնալով Դաշնակցության՝ բոլշեիկների հետ համագործակցելու շահերին՝ նա նշում է. «Բաքվի դաշնակները զգուշանում էին գերմանա-թուրքական զավթիչների Անդրկովկաս գալուց, կողմնորոշվում էին դեպի Ռուսաստան և Բաքվում աջակցում բոլշեիկների իշխանությանը որպես համառուսական իշխանության ներկայացուցիչների»:¹⁷ Ի մի բերելով երկու հեղինակների մեկնաբանությունները՝ գալիս ենք այն եզրակացության, որ այդ համագործակցության Բաքվի փուլը երկու կուսակցությունների համար էլ կառուցված էր փոխշահավետության սկզբունքի վրա: Դաշնակցության համար դա թուրքական վտանգից պաշտպանվելու բոլշեիկյան Ռուսաստանի երաշխիքն էր, իսկ բոլշեիկների համար՝ Դաշնակցության հնարավորությունների օգտագործման անհրաժեշտությունը: Փաստորեն, այս սկզբունքների անփոփոխ մնալով էր պայմանավորված նշված համագործակցության տևողությունը:

M.Оганнисян: Мотивы сотрудничества партии Дашнакцутюн и большевиков в Баку.

В данной статье мы попытались представить те мотивы, которые способствовали сотрудничеству партии большевиков и Дашнакцутюн в г. Баку. Мотивов несколько: низкие показатели в выборах большевиков в городские и районные органы местного самоуправления, наличие разных национальностей, а именно: татар (азербайджанцев), армян, русских и т.д.

M. Hovhannisyán: The motives of the cooperation of Dashnaksutyun and bolsheviks in Baku.

In this article we tried to represent those reasons which contribute to the formation of relations between Dashnaksutyun and bolsheviks in Baku. The motives are-

The low rating results in the elections of the urban and regional local self governing bodies of Bolsheviks, the presence of different nations especially of tatars /azerbaijanians/, armenians, russions and others.

¹⁶ Ռ. Դարբինեան, Փոթորիկի օրերուն, «Չայրենիք» ամսագիր, ԻԶ. տարի, թիւ 1/264/, Պոսթըն, յունուար, 1948, էջ 22:

¹⁷ Գ. Акоюн, նշվ. աշխ., с. 173: